

III. Україна в контексті європейського Відродження

*Білоус Богдан, Білоус Петро
(Житомир)*

Художньо-образна структура міфу в «Похвалі поезії» Павла Русина

О.Лосев у своїй відомій роботі «Діалектика міфу», проаналізувавши структуру міфологічної свідомості, запропонував таку формулу міфа: 1) особистість, 2) історія, 3) чудо, 4) слово. Цю формулу він витлумачує у таких зв'язках означених елементів: «Міф є слово про особистість, слово, яке належить особистості, яке виражає і виявляє особистість. Воно є *власне* слово особистості і *власне* слово про особистість. Воно є ім'я. В імені – *діалектичний синтез особистості та її вираженості, її осмисленості, її словесності*. Ім'я особистості і є те, що ми, власне, маємо у міфі. Але міф ще є чудом, тому виходить *чудесне* ім'я, яке говорить, свідчить про чудеса, ім'я, яке *творить* чудеса. Правильно буде назвати його *магічним ім'ям*. А приєднання, зрештою, другого компонента, історії, дає останнє перетворення, яке отримує таку форму: міф є розгорнуте *магічне ім'я*. Це – остаточне ядро міфу <...> Глибоке і цікаве розгортання міфу із первісного магічного імені можна знайти в багатьох християнських текстах»¹. Таке тлумачення структури і змісту міфа заглиблює у сферу слова-імені, тобто у сферу лінгвістично-понятійну, а спроби з'ясувати цю структуру в кожному конкретному (текстуальному,

¹ Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность. – М.: Мысль, 1994. – С.195-196.

інтертекстуальному) випадку ведуть до визначення й означення формальних засобів вираження «магічного імені» – інакше кажучи, спрямовують до художньо-образних засобів фіксування і розгортання того «імені».

Уже саме ім'я автора, твір якого ми обрали за об'єкт нашої студії, можна трактувати як «магічне», оскільки воно відображає не лише географічно-крайовий статус походження автора (*Русь*, від чого виводиться етнонім – *русин*), а й вказує на етнічну ідентифікацію, має патріотичний смисл. **Павло Русин** (рік народження невідомий – помер у 1517 р.) походить із західноукраїнських земель. Освіту здобував у Краківському (з 1491 р.) та Грейфсвальдському (Німеччина) університетах (в останньому з них декілька років працював бакалавром вільних мистецтв). У 1506 р. переїхав до Кракова, де викладав в університеті римську літературу². Вірші писав латинською мовою, і в цьому виборі виявився не лише вплив давньоримської літератури чи середньовічної європейської традиції, а й ренесансне осмислення давньої мови. О.Лосев у фундаментальній праці «Естетика Відродження» зауважив, що до «практичних проблем гуманізму слід віднести і загальновідоме захоплення *давніми мовами*, але не просто з метою оволодіти ними. Технічне володіння давніми мовами у середні віки не було меншим, ніж у пору гуманізму. Новиною було те, що латинь тепер уже переставала бути чимось таким, що мислилось само собою. Латинь почали вивчати і науково, й естетично, і стилістично. Нею почали милуватися і в ній розшукували найкращий стиль»³.

Поряд з уважним ставленням Павла Русина до латині можна бачити його глибокий інтерес до античності. Як відзначають дослідники, на початок XVI ст. цей інтерес був тривким: «З XVI ст. в Україні активно вивчаються грецька та латинська мови, увагу освічених українців починають привертати ідеї європейського Відродження, що несли в собі

² *Савчук О.* Поет-гуманіст Павло Русин з Кросна // Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1993. – С.126-150.

³ *Лосев А.Ф.* Эстетика Возрождения. – М.: Мысль, 1982. – С.109.

естетику античного світу. Багато українців, наприклад, такі відомі діячі, як Павло Русин із Кросна, Юрій Котермак із Дрогобича, Іван Ужевич із Києва вчилися і викладали в кращих європейських університетах й несли знання античності на батьківщину. Так, Павло Русин із Кросна був яскравим представником новолатинської поезії і гуманістом, він же став видавцем і дослідником творів Овідія, Персія, Сенеки»⁴.

Античність – то була нова можливість українських авторів вийти поза межі середньовічних уявлень, котрі значною мірою консервували застарілі форми і смисли в українській літературі, яка в минулому, починаючи від доби Київської Русі, не культивувала, зокрема, віршову творчість. Павло Русин – один із перших вітчизняних авторів, хто звернувся до ритмізованого мовлення, покладаючись передусім на античні взірці та обравши для цього латинь для словесного самовираження. Слушно відзначає Б.Крива, що це був «період іншої орієнтації, побудова художнього світу за найвищими взірцями – за взірцями античності», цей період примітний «спробою усвідомити попередню стадію свого розвитку, яка характеризується небажанням учитися у древніх, наслідувати їх. Сучасність сприймається як логічний результат минулого і як нова можливість учитися <...> Лінія розвитку поезії красномовно позначена іменами античних богів, героїв, філософів і поетів»⁵.

О.Савчук (Циганок) виділяє у творчій спадщині Павла Русина низку «морально-дидактичних віршів», куди відносить і взятий нами для студіювання вірш «Похвала поезії». Дослідниця вважає, що в цій групі творів виразно виявилися «риси ренесансно-гуманістичного світогляду»: «Морально-дидактичні твори пов'язані з педагогічною діяльністю магістра Павла Русина у стінах Краківської

⁴ Микитенко Ю.О. Антична спадщина і становлення нової української літератури. – К.: Наукова думка, 1991. – С.35.

⁵ Крыса Б.С. Феномен античности в процессе становления украинской поэзии // Отечественная философская мысль XI-XVII вв. и греческая культура. – К.: Наукова думка, 1991. – С.286.

академії, де він у 1507-1516 рр. (з перервами) як «collega minor» тлумачив римських письменників: Вергілія, Овідія, Клавдіана, Лукіана, Сенеку та ін. <...> Павло Русин намагається не лише заохотити академічну молодь вивчати римську літературу, а й допомогти їй знайти своє місце в житті. Дороговказом тут можуть бути книги – джерела мудрості»⁶. До таких джерел він відносив твори Публія Теренція, Апулея, Валерія Максима, Теренція, Горація, які мали водночас пізнавальне і виховне значення.

Хоч у добу Відродження поезію величали не лише вершиною словесного мистецтва, а й науки, проте поезія потребувала виправдання і захисту перед скептичним ставленням до неї консервативного духовенства, котре знецінювало поетичне слово, вважаючи його виплодом лицемірства та вигадки. У «Похвалі поезії» Павло Русин створив апологію поетичного мистецтва, вдавшись передусім до художньо-образних аргументів – до античних міфів, які розкривають естетичну природу і значення поезії в історії людства.

Уже з першого рядка свого твору Павло Русин відображає міф про божественне походження поезії: «Світлий дар богів – поетичне слово, // Їхнє дитя, гомінке й солодке»⁷. Топос «дар богів» тлумачиться автором як «наслання-натхнення»:

Отже, про співця недаремно кажем,
Що натхнений він божеством небесним,
Бо летить до зір, над земним поділлям,
Крила простерши⁸.

У процитованих рядках заковано декілька античних міфів, кожен з яких має свою семантичну і наративну структуру. Ставлячи в один ряд поняття «натхнення» і «божество небесне», Павло Русин не вказує на ім'я Аполлона (Феба), хоч саме з цим іменем олімпійського бога,

⁶ Савчук О. Цит. вид. – С.146.

⁷ Русин П. Похвала поезії // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2 кн. – Кн. 1. – К.: Основи, 1995. – С.16.

⁸ Там само. – С.16.

сина Зевса і Лето, пов'язувалося в античні часи мистецтво. Спогадавши Аполлона у такому сенсі (мистецька функція цього бога – одна з багатьох у його легендарній біографії), виходимо на міфи про Гелікон і Парнас. Відомо, що Гелікон – гора, де жили музи, де Аполлон водив з ними хороводи, де влаштовувалися творчі змагання з музики, поезії, гімнастики; у переносному значенні Гелікон – місце творчого натхнення. Таким же місцем вважався і Парнас – святилище поезії. В одній з ущелин Парнасу, біля Дельфів, за міфом, б'є Кастальське джерело, священна вода з якого надихала поетів на творчість (у сучасній мові вислів «кастальське джерело» означає «джерело натхнення»). У цьому контексті доречний ще й образ Пегаса, про якого Павло Русин згадує у рядку: «Хто б Пегаса знав, якби все у пісні не оживало?»⁹. Цей чарівний крилатий кінь, який, за найдавнішим міфом, народився з крові горгони Медузи, коли Персей відтяв їй голову, у творчості александрійських поетів (III ст. до н.е.) перетворився у «коня поетів»: якимсь музи співали так гарно, що вся природа від зачудування завмерла, а Гелікон здійнявся аж до неба; тоді олімпійські боги наказали Пегасу повернути гору на землю – кінь ударив по горі копитом, від чого вона опустилася, а на місці удару забило джерело Гіппокрена (аналог Кастальського джерела). У сучасному образному тлумаченні вислів «осідлати Пегаса» означає «стати поетом».

Десь згадавши імена міфічних персонажів, а десь обійшовшись тільки натяком («натхнення», «божество небесне»), український поет не розгортає жодного міфа і жодного «магічного імені», розраховуючи, очевидно, на освіченого читача-слухача, обізнаного з античною міфологією, з образною семантикою міфологічних персонажів. Тож у вірші помічаємо лише поверхневий пласт міфа, своєрідну загадку, яку читач має розгадати, спираючись і на знання, і на власну уяву. Така співтворчість забезпечує розуміння художньої суті висловленого.

⁹ Там само. – С.17.

У декількох строфах Павло Русин за допомогою певних алюзій розвиває свої ренесансні уявлення про естетичну природу мистецтва і творчого натхнення. Він пише про те, що «поетичне слово» – це високе мистецтво («лине ввись»), яке співзвучне «дев'ятьом небесним сферам». Неясною тут є кількість «небесних сфер», оскільки в античні часи греки і римляни називали сім планет іменами богів: Меркурій – Гермес, Марс – Арес, Юпітер – Зевс, Сатурн – Кронос, Венера – Афродіта, а також до планет зараховували Сонце і Місяць. Число дев'ять вжите тут або помилково, або ж свідомо, на що вказують подальші слова: «дев'ять муз подають свій голос влад із хором сфер, що в глибокім небі мірно кружляють»¹⁰. Очевидно, поет співвідніс кількість муз із уявною кількістю планет, підкресливши зв'язок мистецтва з небесними силами. Муз (у римлян – *камени*) він також не називає, як і планети, даючи можливість читачеві самотійно уявити собі таку картину: навесні і влітку на схилах зеленого Гелікону, де таємниче переливаються води Гіппокрена, або на високому узгір'ї Парнасу, біля чистого Кастальського джерела, Аполлон водить святкові хороводи з дев'ятьма музами; юні прекрасні музи, дочки Зевса і Мнемосіни, – чарівні супутниці Аполлона, який іде попереду і супроводжує їхній злагоджений хор грою на золотій кіфарі. Він іде велично, увінчаний лавровим вінком, а за ним Калліопа – муза епічної поезії, Евтерпа – муза лірики, Ерато – муза любовних пісень, Мельпомена – муза трагедії, Талія – муза комедії, Терпсихора – муза танців, Кліо – муза історії, Уранія – муза астрономії і Полігімнія – муза священних гімнів. Урочисто звучить їх хор, і вся природа заворожена божественним співом¹¹.

Скупі, лаконічні рядки Павла Русина насправді місткі і запліднені внутрішнім змістом, який спроможний оприявнитися в уяві освіченого і чутливого до поезії читача.

¹⁰ Там само. – С.16.

¹¹ *Сковорода Г.* Твори. – К.: Наукова думка, 1983. – С.86-87.

Тут автор не лише інтерпретатор античних міфів, він ще й учений, котрий у «Похвалі поезії» демонструє свої широкі пізнання з античної філософії, історії, культури. Трактуючи божественну природу поезії, Павло Русин покликається на Платона, котрий у своїх працях висловлював міркування щодо цього питання:

Сам Платон-мудрець у своїх писаннях
Вчив, що й дев'ять муз подають свій голос
Влад із хором сфер...¹².

Жанр твору українського поета не спонукав до розшифрування назви «писань» чи до експлікації поглядів філософа, а проте можна здогадуватися, що в цьому разі йдеться про містичні уявлення Платона про природу мистецтва, суть якого, на його думку, пояснюється особливостями творчого акту, позначеного одержимістю митця: це винятковий вид натхнення, який передається творцю вищими, божественними силами. Творчість, вважав Платон, — це містичний процес, який доводить здатність мистецтва впливати на людей, «заражати їх тими почуттями й афектами, які вмістилися в художньому витворі» (див. діалоги «Тімей», «Федр», «Федон»¹³).

Пояснюючи природу мистецтва в античному дусі, Павло Русин у своєму творі не оминув полеміки довкола поезії, що для нього видавалося, мабуть, актуальним аспектом на початку XVI ст., коли в українську літературу почали проникати із Західної Європи ренесансно-гуманістичні ідеї. Поет вдається до імітації мовлення прихильників середньовічного погляду на поетичне мистецтво: «Кожен твір співця, – вороги ясного Феба твердять так, – небилиці суці»¹⁴. Власне, Павло Русин і не полемізує із «ворогами Феба», а викладає такі свої міркування: «В пісні ж, десь на дні, по-мистецьки скрита // Зблискує правда»; «Хист тонкий бува і у грубій тілі.// Так і

¹² Русин П. Цит. вид. – С.16.

¹³ Платон. Діалоги / Перекл. з давньогрецької Й.Кобів та ін. – К.: Основи, 1999.

¹⁴ Русин П. Цит. вид. – С.16.

суть свою досконала пісня // Звикла ховати»¹⁵. Як бачимо, автор замислюється над проблемою взаємозв'язку змісту і форми в поезії, і його позиція однозначна: головне – зміст, який приховує вигадлива (мистецька) форма. У цих міркуваннях Павло Русин солідарний з поглядом Платона, який стверджував, що суть прекрасного доступна лише розумові, мисленню, тому людина повинна, на його думку, у прекрасному (себто істинному) бачити сам зміст, ідеальну сутність буття, що дається в чуттєво сприйнятій формі¹⁶. Як видно, форма апелює до чуттєвості і є утвором чуттєвого, власне естетичного (акцентуємо, що «естетика» з грецької мови означає «чуттєво сприйняте»).

Відтак художня форма, художній прийом як своєрідний механізм естетичного творення мають передусім мистецький сенс і призначення, що сприяє творчому пізнанню істини («правди», «суті», за Павлом Русиним). Значно пізніше, у XVIII ст., інший український поет і філософ Григорій Сковорода також розмірковував на цю тему в античному руслі: «Люблю тое, что сверху ничто, но в серіодке *чтось*, снаружи ложь, но внутрь истина <...> Иногда во вретищі дражайшіи кроется камень <...> Самое солнце всіх планет и царица Бібліа из тайнообразующих фігур, притчей и подобій есть богозданна. Вся она выліплена из глинки и называется у Павла буйством, но в сію глинку водхнен дух жизни, а в сем буйстві кроется мудріе всего смертного. Изобразить, приточить, уподобить значит то же»¹⁷.

Поезія в розумінні Павла Русина постає чудовим засобом увічнення історичних подій та імен, лише вона є найбільш тривкою у «зрадливім світі» – понад «ладан», «рудий метал», «перли». Саме поезії, на думку автора «Похвали», людство завдячує тим, що пам'ять про Трою і Фіви, про Ахілла і Гектора, про Енея і Дідону не зникла у плині часу, тому-то Гомер і Вергілій, Овідій і Персій славні

¹⁵ Там само. – С.16.

¹⁶ Платон. Цит. вид. – С.210.

¹⁷ Сковорода Г. Цит. вид. – С.86-87.

передусім тим, що в слові закарбували те, що руйнує час. У вірші Павла Русина зринає чимало імен, топонімів, подій з античного минулого, більшість із них набуває у тексті образного значення, стає символом, за яким стоїть певна історія, певний сюжет, але автор обмежується тільки знаковою номінацією, тобто ніби пропонує читачеві розшифрувати «магічне ім'я». З-поміж тих історичних і культурологічних алюзій є чимало закодованих міфів. Наприклад, у вірші згадується Ясон і «золоте руно, ним добуте», а за цим, як відомо, стоїть цілий цикл легенд про аргонавтів – від оповідок про народження Ясона у Фессалії і до його смерті під уламками витягнутого на берег ветхого корабля «Арго» (всі міфи про походи аргонавтів викладені у поемі грецького поета III ст. до н.е. Аполлонія Родоського «Аргонавтика», зі змістом якої міг бути знайомий український поет).

Або ж такі рядки у «Похвалі поезії»:

Звідки знали б ми й про братів-фіванців,
Тих, які – о гріх! – піднімали в гніві
Брат на брата меч, щоб його багрити
Братньою кров'ю? ¹⁸.

І в цьому разі Павло Русин не розгортає міф, а подає лише його художній код, в основі якого архетип – братовбивство. Розкодування цієї строфи розкриває міфологічний сюжет, у якому зображено трагічні стосунки двох братів, синів Едіпа та Іокасти – Етеокла й Полініка. Коли Едіп залишив Фіви, то владу передав обом синам, але сварки і незгоди поміж ними призвели до того, що Полінік звернувся до Адраста, який організував змову проти Етеокла, що вилилось у збройний похід проти Фів. У битві полягло багато воїнів, після чого брати завершили справу двобоєм, у якому обидва загинули (цей сюжет використав Есхіл у трагедії «Семеро проти Фів»). Видається так, що Павло Русин не тільки знав цей міфологічний сюжет, який входить у так званий «Фіванський цикл» (дитинство і Юність Едіпа у

¹⁸ Русин П. Цит. вид. – С.17.

Фівах, смерть Едіпа, семеро проти Фів, Антігона, похід Епігонів, Алкмеон), а й був знайомий, зокрема, з творчістю Есхіла, який увічнив у слові міфічні події.

Лаконічно, сконденсовано означає український поет міф про Орфея, навіть не називаючи цього імені, обходячись лише поетичним евфемізмом:

Слава йде гучна по широкім світі,
З краю в край гримить – про співця-фракійця:
Милим дзвоном струн він дуби та скелі
Зрушував з місця¹⁹.

У двох останніх рядках цієї строфи закладена своєрідна інтрига, яка спонукає заглибитися у міф, що структурно тільки окреслений, причому він стосується лише однієї грані образу Орфея – його здатності зачаровувати своєю грою на золотій арфі не тільки людей, а й упокорювати звірів, дерева, скелі і навіть розбурхане море. Проте цей образ зітканий ще із цілої низки міфів, серед яких поетична історія про кохання Орфея та Евридіки: коли вона померла від укусу гадюки, то Орфей спускався за нею на той світ, де підкорив своїм співом та грою самого володаря підземного царства Аїда, який дозволив відпустити Евридіку із своїх володінь, але за умови, що співець не гляне на неї, допоки не увійде до свого будинку. Орфей порушив заборону і навіки втратив кохану.

Безперечно, Павло Русин знав цю легенду, але акцент зробив на тому, чого вимагав творчий задум: прославив силу мистецтва. Таку ж мету він ставить, згадуючи «співця із Смірни», тобто Гомера, «з Мантуї співця», тобто Вергілія, «з Кордови співця», тобто римського поета Марка Аннея Лукана, а також поета, який «уславив край Пелегнійський», тобто Овідія. У цьому випадку Павло Русин використовує образне іносказання, не називаючи прославлених античних поетів на ім'я, оскільки «магічне ім'я» мається на думці, його означено творчими діями тих, про чиє ім'я треба здогадатися – це свого роду «літературна загадка» у

¹⁹ Там само. – С.18.

«Похвалі». Проте деякі інші імена названі без закодовування – це Флакк, Юній, Персій, Назон, Катул, Тібул, Проперцій, кожному з яких дається образна характеристика: наприклад, Флакк – «в сім'ї поетів перший лірик був», Персій – «той, хто сатиру вперше вигострив», Тібул – «сумний», Проперцій – «гордий» тощо.

Апологія поезії у вірші Павла Русина має дидактичний смисл, оскільки поетична творчість в уяві автора «Похвали» асоціюється з «вічним світлом», яке проливається із книг, без яких він сам «помацки йшов би». Тому, апелюючи знову і знову до міфічного Феба-Аполлона та дев'ятох муз, поет ненав'язливо запрошує:

Ось тому, прошу, - коли справді вабить
Фебів храм тебе і шануєш ревно
Дев'ять муз, сестер, - до того поета
Серцем горнися²⁰.

Павло Русин, вслід за давньоримським автором «Ars poetica» Квінтом Горацієм Флакком (I ст. до н.е.), проповідує у поезії єдність «користі і насолоди» (пізнання й естетичного задоволення). Цей принцип цілком вписується у ренесансний ідеал спраги життєвих відчуттів, що продемонстровано, наприклад, в «Апології поезії» Дж.Бокаччо (1313-1357 рр.) і трактаті Л.Валла (1407-1457 рр.) «Про насолоду». Діячі Відродження прийшли до думки про самоцінність мистецтва, яке здатне пробуджувати у людині високі пориви до прекрасного і розумного, що, зрештою, пропагує і Павло Русин у своїй «Похвалі поезії».

²⁰ Там само. – С.19.

Білоус Богдан, Білоус Петро. Художньо-образна структура міфу ...